

LŐRINCZI DÉNES

SOROKBA ZÁRT SZERELEM

■ Az első világháború eseményeit, következményeit számos kutató vizsgálta. Mindazonáltal kevés forrás lelhető fel a háborúban harcoló katonák lelkiállapotáról, arról, hogyan élték meg a történéseket, mi játszódhatott le gondolataikban az élethalálharc közelségében, mennyire keveredett bennük a gyilkolásra ösztönző parancs és saját civil múltjuk.

2016-ban került a birtokomba egy történelemórán egy képeslaphagyaték az akkor ötödik osztályos Bodoki Botond által, aki – élve a pluszpontszerzés lehetőségével – bemutatta ezt az órán. Kiderült, hogy édesanyja a kökösi nagyszülői ház szomszédságából mentette meg, ahol e levelezőlapok lomtalanítás során majdnem megsemmisültek. A hagyatékot – kb. 580 db képeslapot – egyetlen lánynak, Demeter Annuskának küldték az első világháború idején Kökösbe.

A címzett Annuska 1901-ben született. Görögkeleti vallásban nevelkedett fiatal lány volt, aki 1914-ben, 13 évesen cseppent a képeslapok aranykorszakának nevezett időszakra. Az egykori Háromszék vármegye Kökös településén már a korábbi évszázadokban is a négy vallásfelekezet egymás melletti létezése volt jellemző. A vallási sokszínűségről Orbán Balázs is említést tesz, ismert munkájában megjegyvezvén, hogy a község egymaga „a vallási uniót” képviseli.¹

A képeslapok kezdeti vizsgálata után hamar kiderült, hogy több udvarló próbálta elnyerni Annuska tetszését, a korabeli udvarlás és szerelem „etikettje szerint” 1914–1918 között.

Egyelőre nincs konkrét magyarázat Demeter Annuska számos udvarlójára vonatkozóan, ahogy arra sincs, hogy pontosan kik is lehettek az udvarlói. Az előbbi kérdéshez jelenleg egyetlen feltevés nyújt némi kapaszkodót. Egy frontkatona visszaemlékezéséből következtethetünk arra, hogy bajtársai hogyan „ismerhették meg” a kökösi leányt. A brassói 2. gyalogezred, majd a nagyszebeni 31. gyalogezred katonája, Jakab István naplórészletében ugyanis a következőt írta: „1916. február 21. [...] Mert olyan gyéren jutunk haza, itt együttesen kibetűztük az apróhirdetésekből a férjhez menni akaró lányokat, kik szeretnének levelezni harctéren levő katonákkal. Egy-kettő, írunk egy közös levelet – szórakozásnak jó lesz.” Egy hónappal később pedig a következőket írta le: „1916. március 16. A dekungban [fedezékben] telt az egész nap; írtunk ábrándos leveleket az újságból kapott címekre.”² Az udvarlók pontos beazonosítása pedig szintén nehéz feladat, mert a legtöbben vagy rövidített, vagy a becézett nevüket írták soraik végére, amelyeket Annuska talán mind felismert, de számunkra továbbra is anonimok maradnak.

Az viszont megállapítható, hogy az első világháború ideje alatt mintegy kéttucatnyi udvarló címzett neki leveleket és illusztrált képeslapokat a szülői házhoz. Ennek köszönhetően mára Demeter Annuska képeslaphagyatéka egyszerre fontos és érdekes információt hordoz a néprajz, az irodalom és a történettudomány kortörténet-tudománya számára. A képeslaphagyaték valószínűleg nem áll egyedül a múltidézés porondján. Az udvarlók érzelmeiket nagyon gyakran versben fogalmazták meg, amelyeket vagy személyesen írtak (lásd 1. kép), vagy olyan képeslapot címeztek, amely már eleve tartalmazta a szerelmes érzést versben és illusztrációban (lásd 2., 3. kép)

(1. kép)

„Majd, ha csendes estéken,
Forgatja e lapokat,
Jussom eszébe emlékü,
Ki írta e sorokat!” (1916. III. 11.)

(2. kép)

„Széttéphetetlen lánccal
Vagyunk össze kötve,
Egymásnak szánt az Ég
Örökre, örökre...” (1918. X. 5.)

(3. kép)

„Érzed-e ha veled vagyok
Hogy remeg a szívem?
Érzed-e hogy ez a szív csak
Téged szeret híven?...” (1917. X. 30.)

A háború éveire nemcsak a hadiipar fejlődött látványosan, hanem az írás használata is, ami e vészterhes időszakban sok katona számára biztosíthatott egyfajta intim szférát, amiben félrehúzódhatott, és valamelyest megpróbált visszarázódni korábbi civil életébe, amíg megírta levelét vagy képeslapját a hátszágban maradt családtagoknak, barátoknak vagy épp a szerelmének (lásd 4., 5. kép).

(4. kép)

„A képed vigaszom,
A képed én gyakran nézem,
Mintha hozzám beszélne,
És a mennyben építék
én teljes bizakodással.”²³ (1917. I. 13.)

(5. kép)
„Mielőtt lefekszem,
Össze kulcsolom a kezem,
Álmodban is csak te vagy,
Mindig én velem...” (191?. III. 21.)

A besorozottak előszeretettel használták a könnyen megírható és anyagilag is kedvezőbb képes levelezési formát. A viszonylag egyszerű feladási lehetőség kiváló alkalmat teremtett arra, hogy az egykori civil életből a „világégésbe” cseppent katonák „visszaálmodják magukat” a háború előtti életükbe, érzelmeik leírásával. A következőkben a képeslaphagyatékban fellelt szerelmes levelek szövegeinek jellemzőit, valamint azok lehetséges keletkezéstörténetét elemzem.

Az írástudás általános elterjedése az első világháborút megelőző néhány évtizedben tudott igazán kibontakozni. A magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös József által 1868-ban benyújtott kötelező népiskolai törvényjavaslat nyomán az író-olvasó statisztikai mutató erőteljesen felfele ívelő irányt vett a 19. század utolsó évtizedeire. Ennek köszönhetően megjelentek azok a verses levelek, amelyekből betekintést nyerhetünk a századforduló idején megjelent írástudó parasztság sajátos szellemi kultúrájába. Tartalmukban fuzionál a nép- és műdalok hangulata, frazeológiája, és fellelhetőek a népies irodalmi alkotások stílusjegyei, valamint néhány jelentősebb költő versének egy-egy töredéke is.⁴

Az érzelmeik versben történő összefoglalása több néprajzi definíció, a „ponyva”, a „daloskönyv”, a „verses levél” és a „katonakönyv” műfajként is értelmezhető. Jelen esetben mindegyik terminus ugyanazt a témát járja körül, és pedíg a személyes, szerelmes érzelmeik verses tolmácsolását. A szakaszok megírásában-másolásában azok az összegyűjtött szerelmes versek voltak az udvarlók segítségével, amelyeket a korábban említettek valamelyikéből írtak ki. Elszórtan találunk ugyan egy-egy nagy és klasszikus költő verssorából is, például Petőfi Sándortól, de a strófák többségéhez képest ez a szám elenyésző. A következőkben ennek a népi, sajátos jegyeket magába foglaló irodalmi ágának a kialakulását kívánom érintőlegesen ismertetni, hogy megtudjuk, hogyan fejlődött a versírás, mennyire volt egyedi és személyes, miből tudtak inspirálódni a fronton lévő bakák.

A rímbe foglalt szerelem műfajának egyik legősibb elődei azok a dalos-, nótás- és verseskönyvek, amelyeknek többsége kéziratos formában volt használatban kezdetben a társadalom szűkebb, írni-olvasni tudó rétegeinek körében. A kora újkori versekben megfogalmazott gyűjteményekben a szerelem aspektusai már szintén fellelhetőek. Maga a korai kéziratos irodalom egészen a 16. századig vezethető vissza.⁵ A következő századokban a kéziratos formában megfogalmazott verses szerelmes levelek üzenetei, vallomásai tovább bővítették az udvarlási lehetőségek széles skáláját. A 17–18. században a vágyódó vallomások gyűjteményeire és nyomdai kiadásaira megjelentek a ponyvanyomtatványok. A következő évszázadokban elkezdődött a ponyvairodalom iparágának a virágzása, amely „általában a szélesebb társadalmi rétegek számára művészi igénytelenséggel írt” irodalmi alkotásokat foglalta magába.⁶ A 18. század végén ugyan még a nyomdatechnika kezdetleges, viszont a századfordulót követően ezek a munkák már ipari jellegű ki-

adói kapacitással kerültek forgalomba. Maga a ponyvairodalom a heti és országos vásárokon földre kiterített ponyvákra vagy ponyvasátor alá elhelyezett könyvekről kapta a nevét. A kiadások legfőbb tematikái között az egyházi és világ jellegű elbeszélések, regények, imák, dalszövegek, versek voltak fellelhetők.⁷ A ponyvairodalmi kiadásokat előbb a nagy, nevezetesebb nyomdák, majd a 19. század derekára már a kisebb és helyi kiadók vállalták fel, az üzleti jövedelmezőségüket tartva szem előtt. Sajátosságuk, hogy a nyomtatás általános jellemzői, tehát a kiadó neve, helye és a nyomtatás ideje nem volt feltüntetve. Mindezzel a cenzúra kijátszását és a kiadványok frissességének látszatát kívánták folytonosan elérni. A kisebb kiadók elérték céljaikat, hiszen a ponyvakiadások igen népszerűek voltak, áruk alacsony volt, s ezáltal a társadalom bármely rétege számára könnyen megvásárolhatóak s egyszerűek, ám izgalmas tartalmuk miatt könnyen fogyaszthatók voltak.⁸

A ponyvaköltészet és -irodalom mellett a 19. században a daloskönyvek is tovább éltek. A füzetbe vagy összegyűjtött lapokra írt gyűjtemények tartalma gyakorlati vers formájában járt körbe egy-egy témát.⁹ Kivált a fiatal lányok és katonaruhát viselt vagy besorozott férfiak körében volt népszerű, hiszen felolvastak gyűjteményeikből, egymástól másolták a tetszetősebb írásokat, és meghallgatták társaik kedvenc strófáit.¹⁰

A 18. század végén kialakult az episztola, azaz a verses levelek műfaja. Napjainkra sajnálatos módon csupán a 19–20. századból maradtak hátra ilyen jellegű versgyűjtemények, mint a vizsgálni kívánt Demeter Annuska képeslapjaiban fellelhető versek. A versek jellemzői, hogy egy „meghatározott személynek szóló, didaktikus vagy szubjektív tartalmú költői levél, [...] általában lírai jellegű, tartalmú, nehézkes rímelésű, hosszú, szabálytalan, egyetlen verses levélben belül is változó szótagszámú sorokból álló, általában nem strófikus alkotások. (lásd 6. kép) Dallamuk nincs, ebben a formában nem élnek a szóhagyományban. Nagyobb részük alkalmi kompiláció. Többségük ponyvanyomtatású ún. »szerelmi levelező« (szerelmi levél) füzetekben, esetleg naptárakban, álmoskönyvekben látott napvilágot, ezekből másolták ki, vagy népdalsorokból, népies műdalokból szerkesztették össze és küldték el a verses levelet az otthoniaknak, ill. kapták tőlük az idegenbe szakadtak, jobbára a parasztkatonák.”¹¹

(6. kép)

*„Nem törődve semmivel,
semmi háború nélkül,
Szüntelen gondolatom nálad...
Vajon nem szenvedek-e törést,
ebben remélve nem...
Hogyan vagyon fönt megírva,
ég sejtelmem sincs!”
(?. XII. 14.)*

A fenti leírása a verses leveleknek kiválóan összegzi azokat az általános jellemvonásokat, amelyek megtalálhatók a tárgyalt hagyatékek verseiben. A verses levelek szerzői általában a falu írástudói voltak, akiknek alkotásait gyakran átmásolták a lányok és a legények a saját füzetekbe, a levél megírása előtt pedig a feladók személyesebbre alakíthatták a verssorokat.

A verses levelek üzenete és kifejezése között nincs azonosság – állapította meg László Gyula történész 1943-ban –, ugyanis szerinte maga „a levél csak jelkép,

megírhatja bárki, falusi kántor is, vagy kiírhatják nyomtatott levelezőkönyvből. Ugyanis azt az egyéni érzelmet kelti fel az íróban és az olvasóban egyaránt, ami kettejük szerelmében kialakult.”¹² Az episztola műfaja tehát a távol levő kedveshez írt verses üzenet, melynek főbb üzenete a vallomásos szerelem, azon belül pedig a vágyódás a címzett után, a távollét és az újabb találkozás lehetőségének megfogalmazása (lásd 7., 8. kép).

(7. kép)

„Ha majd a távol ködén,
Az emlék virága lesz veled,
Viruljon szüved rejtekében,
Számomra egy kék nefelejts.”
(1916. III. 25.)

(8. kép)

„Fájó szívvel rád gondolok,
Ez a szív csak érted dobog! (1916. VI. 28.)

A boldog békeidők – ahogy az első világháború előtti évtizedeket nevezték – egykori diákjai, később besorozott katonák a Demeter Annuskának címzett versek legtöbbszörében esetében cím helyett csupán az *emlékiül*-t írták. A hagyatékot vizsgálva feltűnik néhány sablon, amelyet rendszerint minden udvarló követett. A versek leírását megelőzően ugyanis gyakran megköszönték a számukra küldött levelet és/vagy képeslapot – amit természetesen már türelmetlenül és régóta vártak. A hála után néhányan röviden írtak arról, hogy merre is tartózkodtak (mivel a cenzúra nem engedte, hogy települések neveit leírják, ezért gyakran csupán annyit írtak, hogy *visszaérkeztem; szerencsésen megérkeztem a kaszárnyába stb.*), és megemlítették az egészségi állapotukat (*egészségügyi állapotom jobb; hamarosan mehetek vissza a frontra stb.*). A személyes hogylét és a tartózkodásuk megírása mellett hasonlókról érdeklődtek Annuskáról és „kedves” szüleiről.

Az első világháború után Annuska végül az egyik hű udvarlójához, Illyés Dávidhoz ment férjhez. A szerelmes képeslapokat 1980-ban bekövetkezett haláláig őrizte, 66 éven át. A képeslaphagyatékáról összességében pedig megállapítható, hogy a frontkatonák üzeneteinek szinte mindegyikében fellelhetők a boldog békeévek utáni vágyakozás és a szerelem egy-egy állapota (lásd 9., 10. és 11. kép).

(9. kép)
 „Kit a szíved szeret,
 Mindent utána tégy,
 Szeress, akit szerethetsz,
 De hűtlen sose légy.” (1918. VIII. 3.)

(10. kép)
 „A tavasz hamar elsiklik,
 De emléke soká él,
 S nem írhatja ki szívünkéből
 Szerelmünket zord szél.”

(11. kép)
 „Ha őszi csend borul majd
 a virágra,
 És hervadás dalát sírják a fák.
 S ha az életen át suhan majd
 halkan.
 Eszébe jut egy barna ideál.”
 (1918. VII.)

■ JEGYZETEK

1. A település etnikai összetételéről Orbán Balázs feljegyezte, hogy „Kökösben egészen 1848-ig sok jobbágy volt, nagyrészt elszékelyesedett oláhok”. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. III. Ráth Mór Bizománya, Pest, 1868. 205.; 2. Jakab István naplója. A naplóból Veres Emese Gyöngyvér, majd József Álmos közölt részleteket. Az idézetek a Magyarosi Sándor által közlésre előkészített változat kéziratából származik; 3. Bartók Zsuzsánna fordítása; 4. Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. V. Második, változatlan kiadás. Akadémia Kiadó, Bp., 1992. 532.; 5. Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. I. Második, változatlan kiadás. Akadémia Kiadó, Bp., 1977. 552.; 6. Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon*. IV. Második, változatlan kiadás. Akadémia Kiadó, Bp., 1987. 260. 7. Uo.; 8. Uo.; 9. Ortutay 1977. i. m. 552.; 10. Uo. 553.; 11. Ortutay 1992. i. m. 532.; 12. László Gyula: *Verses népi szerelmeslevelek*. Termés 1943. Ősz. 89–93.

